

ВПЛИВ РЕЛІГІЙНИХ ЦІННОСТЕЙ НА ПРАВОВУ ТРАДИЦІЮ ТА ПРАВОВУ СИСТЕМУ УКРАЇНИ

THE INFLUENCE OF RELIGIOUS VALUES ON THE LEGAL TRADITION AND LEGAL SYSTEM OF UKRAINE

Шевчук М.Я.,

аспірант кафедри права та публічного управління

Зклад вищої освіти «Університет Короля Данила»

У статті досліджується вплив релігійних цінностей і загалом релігії на правову традицію України і способи її реалізації в різні періоди національної державності. Релігійні цінності, які здійснюють вплив на правову традицію, а відтак і правову систему країни нами систематизовано у відповідності до їх ідеологічного та змістового наповнення. Зокрема виокремлено морально-етичні принципи та норми, які властиві для всіх релігій і репрезентовані в кожній з існуючих правових систем; цінності «заборонного» або «обмежувального» характеру; релігійні цінності, які визначають зміст і характер сімейного права. Встановлено, що вплив релігійних цінностей на правову традицію і правову систему визначається тим, що вони стали частиною національної правової традиції. Одночасно, на різну правову систему релігійні цінності мають різний вплив. Стосовно морально-етичних цінностей, то нами прослідковано вплив категорій «любові і милосердя», «справедливості і праведності», «покори» і власне «моралі та етики». Стосовно релігійних обмежень, що мають місце в сучасних правових системах, то у випадку останніх доцільно говорити про мусульманське право. Специфіка і вплив релігійні на правову традицію проявляються у сфері сімейного права. Складовою правової традиції є норма про традиційне розуміння шлюбу як союзу між чоловіком і жінкою, що відображає духовний і сакральний аспекти. Нами встановлено, що сучасна правова система попри свою статичність є досить динамічною, а умовою її розвитку є система традицій і цінностей, що сформувалися історично і адаптуються до сучасних вимог суспільства. Релігія через правову традицію здійснює інтегруючий вплив на суспільство, містить як елементи правового заохочення так і правових обмежень. Ключовою умовою впливу релігії на право є апелювання до системи цінностей, що визначають характер суспільних відносин.

Ключові слова: правове регулювання, цінності, політика держави, правове заохочення, традиція в праві, правова система, система права.

The article examines the impact of religious values and religion in general on the legal tradition of Ukraine and the ways in which it has been implemented in different periods of national statehood. The author systematizes the religious values which influence the legal tradition and, consequently, the legal system of the country according to their ideological and substantive content. In particular, the author distinguishes moral and ethical principles and norms which are common to all religions and are represented in each of the existing legal systems; values of a "prohibitive" or "restrictive" nature; religious values which determine the content and nature of family law. It is established that the influence of religious values on the legal tradition and the legal system is determined by the fact that they have become part of the national legal tradition. At the same time, religious values have a different impact on different legal systems. With regard to moral and ethical values, we have traced the influence of the categories of "love and mercy", "justice and righteousness", "obedience" and "morality and ethics" itself. With regard to religious restrictions in modern legal systems, it is advisable to speak of Islamic law in the case of the latter. The specificity and influence of religion on the legal tradition are manifested in the field of family law. A component of the legal tradition is the rule on the traditional understanding of marriage as a union between a man and a woman, which reflects the spiritual and sacred aspects. We have established that the modern legal system, despite its static nature, is quite dynamic, and a condition for its development is a system of traditions and values which have been formed historically and are being adapted to the modern requirements of society. Religion, through legal tradition, has an integrating effect on society, containing both elements of legal encouragement and legal restrictions. A key condition for the influence of religion on law is an appeal to the system of values that determine the nature of social relations.

Key words: rule of law, values, legal policy, legal system, legal culture, legal state, legal tradition.

Постановка проблеми. Правова традиція як умова розвитку правової системи формується і розвивається під впливом системи цінностей, які часто є історично детермінованими і визначають не тільки рівень правової культури суспільства, а й процес законотворення, правову політику держави. Цінності є також в основі класифікації типів правової традиції. Український вчений С. Павлов пропонує класифікувати правову традицію за інституційною, нормативною, функціональною та ідеологічною ознаками сучасного права [4, с. 12]. Така класифікація цілком відповідає змісту правової традиції, хоча згаданий дослідник асоціює її з правовою культурою і вважає складовою останньої. Ми не погоджуємося з цим формулюванням, адже, правова традиція, на нашу думку є поняттям вищого рівня, адже здійснює безпосередній вплив на правову культуру. Цей вплив багато в чому здійснюється на підставі ідеологічних і ціннісних елементів, які у випадку правової системи України, мають велике світоглядне значення. Значний масив цінностей, що вплинули і пливають на правову традицію є ті, що сформувалися під впливом релігії. Релігійність українців, а також вплив церкви на суспільно-політичні процеси в різні періоди національної державності призвели не тільки до домінування морально-етичних норм, а й витворили специфічну культуру «співжиття» різних релігійних доктрин. Власне складовою української правової традиції є толерантне ставлення до

представників різних конфесій, а поліетнічність формує цінності толерування, поваги.

З огляду на зазначене, актуальним з наукової і суспільної точки зору є питання визначення рівня впливу релігійних цінностей на зміст правової традиції України та способи її реалізації в різні періоди існування національної держави.

Аналіз останніх досліджень. Методологічною основою нашого дослідження стали праці таких українських та іноземних вчених, як В. Гацелюк, О. Герасимчук, М. Кельман, І. Луцький, І. Міма, Н. Оніщенко, С. Павлов, М. Хаустова, Д. Юхименко та ін.

Постановка завдання. Метою статті передбачає вивчення впливу релігійних цінностей і загалом релігії на правову традицію України і способи її реалізації в різні періоди національної державності.

Виклад основного матеріалу. Характеризуючи вплив релігійних цінностей на правову традицію і як наслідок правову систему потрібно конкретизувати самі поняття правова система, правова традиція, цінності в праві.

Власне поняття правової системи є усталеним у іноземній та українській теоретико-правовій науці і трактується в загальному розумінні як комплекс взаємозалежних і узгоджених юридичних засобів, призначених для регулювання суспільних відносин. Ми поділяємо думку авторитетної української вченої Н. Оніщенко, що правова

система – це об'єктивно сформована систему всіх юридичних явищ, яка є результатом історичного розвитку, специфічних умов існування та викликів, з якими стикається конкретна держава [3]. Однак, доцільно конкретизувати, що дослідниця потрактувала поняття правової системи у вузькому розумінні, асоціюючи її з системою національного права. Власне у широкому плані правова система подається як синонім поняття правова сім'я.

Таке розмежування обумовлює пояснення змісту поняття правова традиція, яка в іноземній теоретико-правовій науці асоціюється саме з правовою системою. Стосовно поняття правова традиція, то ми вважаємо, що вона є складовою правової системи і визначає її національний характер. Саме в контексті аналізу правової системи у вузькому і широкому розумінні, то завдяки правовій традиції, правові підходи, що сформувалися і діють в межах окремої правової сім'ї, трансформуються в систему національного права. Як наслідок, правова традиція – це сукупність ціннісних та історично детермінованих цінностей, переконань і стереотипів, які дозволяють зрозуміти спосіб і причини формування правової системи, визначають її еволюції в історичному бутті та особливості реалізації норм права.

Стосовно поняття цінностей, то це будь-яке явище, що має значення для людини чи суспільства. Цінності можуть бути як матеріальні так і нематеріальні (духовні), при цьому саме останні є більш тривалими в часі, здійснюють визначальний вплив на правосвідомість, правову культуру і власне на процес сприйняття права. Закономірно, що цінності визначають зміст правової традиції, адже не тільки сакралізують окремі ідеї, а й визначають рівень сприйняття права. Можна констатувати, що релігійні цінності завжди відігравали значущу роль у формуванні правових традицій суспільств. Вони впливають на моральні норми, що лежать в основі законодавства, визначають права та обов'язки людей, а також впливають на правопорядок і систему правосуддя. Більше того, сама релігія та її ідеї є аксіологічною категорією, що має для українців традиційне значення. Важливо, що релігійні ідеї визначали зміст правовідносин навіть до появи традиційних релігій, зокрема християнства.

Вважаємо, що релігійні цінності, які здійснюють вплив на правову традицію, а відтак і правову систему країни доцільно систематизувати у відповідності до їх ідеологічного та змістового наповнення. По-перше, це морально-етичні принципи та норми, які властиві для всіх релігій і репрезентовані в кожній з існуючих правових систем. По-друге, цінності «заборонного» або «обмежувального» характеру. Для багатьох правових сімей, зокрема романо-германської, правові заборони, які стосуються вбивства чи злочинів проти громадського порядку, мають релігійну основу. По-третє, релігійні цінності визначають зміст і характер сімейного права. В багатьох правових системах сучасності (національному праві) релігійні цінності регулюють правила шлюбу, роль і статус подружжя, дитяче виховання, тощо.

Ключовою умовою чому відбувається подібний вплив релігійних цінностей є те, що вони стали частиною національної правової традиції. Одночасно, на різну правову систему релігійні цінності мають різний вплив. Для прикладу християнство та його «Десять заповідей Божих» стали своєрідним імперативом для національних правових систем континентального права. Норми моралі та етики не тільки визначали зміст правових норм в епоху Середньовіччя, схоластичні ідеї вплинули на характер і зміст правових вчень, сформували певний архетип, який полягав у тому, що світська влада, а отже і закон, отримує санкцію Бога, тому вважається цінністю і є обов'язковим до виконання.

Коли говоримо про вплив морально-етичних релігійних цінностей на правову традицію, то варто згадати насамперед про романо-германську правову сім'ю, що

формувався під впливом римського права і германської правової традиції. У обох випадках ідеї релігії, зокрема християнства були домінуючими. При цьому, в римському праві релігійні цінності проявляються в площині регулювання сімейного права, а в германському – дотриманні морально-етичних норм.

Стосовно морально-етичних цінностей, то це насамперед категорії «любові і милосердя», «справедливості і праведності», «покори» і власне «моралі та етики». Цікаво, що подібні ціннісні імперативи властиві для всіх традиційних релігій та всіх традиційних правових сімей, однак їх практична реалізація відрізняється специфічними умовами, які продиктовані саме релігією. Для прикладу християнство та іслам по різному трактують поняття «любові і милосердя». Якщо у християнстві воно апелює до дотримання любові до ближнього, милосердя і співчуття, що трансформувалося в правові категорії дотримання прав і свобод людини, то в ісламі, подібні цінності пропонується застосовувати винятково до представників цієї релігії [7].

Різний правовий зміст вкладається в релігійну цінність «праведності». З точки зору християнства, праведність – це «ставлення людини до Бога через закон». Тобто, цей моральний імператив вказує на важливість закону і потреби його дотримання. Аналогічно і поняття справедливості представлено у нормах права, адже є засадничою умовою суспільних відносин, особистих стосунків, засобом вирішення конфліктів. Сучасним прикладом реалізації цінності справедливості є вирішення протиріч шляхом медіації. Медіація виступає своєрідним правовим заохоченням до вирішення конфлікту в позасудовий спосіб.

Стосовно релігійної цінності «покори» то вона реалізується насамперед у мусульманському праві, адже передбачає покору перед Богом або Вищою Силою. Для християнської правової традиції поняття «покори» було властивим в період домінування схоластики.

Ключовою релігійною цінністю, що визначає зміст права є мораль та етика. Як влучно зауважив І. Луцький, християнські мораль та етика є світоглядним джерелом української держави і права [1]. В цьому випадку моральність є складовою української національної правової традиції, адже українці постійно апелювали до дотримання прав і свобод.

Характеризуючи релігійні цінності варто згадати про поняття соціальної відповідальності, що проявляється в захисті соціально незахищених верств суспільства. Аналогічно, поняття єдності та співіснування, які проявляються в правовій системі в ідеї плюралізму, також релігійні за своїм походженням.

Отже, релігійні цінності визначають своєрідні основи морального кодексу громадян, який знаходить відображення у законодавстві як національних правових систем так і правових сімей.

Стосовно релігійних обмежень, що мають місце в сучасних правових системах, то у випадку останніх доцільно говорити про мусульманське право. Обмеження, що мали християнське походження зберігаються у германо-романській правовій сім'ї винятково у нормах звичаєвого права окремих національних правових систем. Власне українська система права може бути прикладом збереження певного правового звичаю, що орієнтується на релігійні цінності. Для прикладу, це питання абортів, донорства, тощо. Однак, впродовж останніх років спостерігається позитивна динаміка до обмеження релігійного тиску на вирішення подібних питань. Цікаво, що в мусульманському праві, аборт дозволяється у випадку, якщо процес вагітності веде до шкоди здоров'я матері [5].

Яскравим прикладом реалізації релігійних обмежень в правовій традиції є як зазначалося вище мусульманське право. Зокрема, іслам забороняє споживання алкоголю і будь-яких спиртних напоїв, що можуть призвести до сп'яніння. Це базується на нормах Корану має відповідне

відображення в цивільному законодавстві [6]. Іншим цікавим прикладом, можна вважати існуючі в ісламі заборони, що стосуються злочинних дій, зокрема крадіжок, шахрайства, фальшивих свідчень. Подібні обмеження властиві для всіх правових сімей і всіх релігій, але саме мусульманське право містить традиційні обмеження, якщо подібні дії відбуваються в міжособистісній площині. Оригінальними можна вважати заборону на вживання м'яса свинини чи м'яса тварин, які не були вбиті відповідно до ісламських правил. У цьому випадку релігійна складова переважає світську і може трактуватися як класичний вплив релігії на правову традицію. Іншим цікавим прикладом застосування релігійної заборони в цивільній правовій сфері можна вважати правило, так зване «рїби» або заборони займу грошей із фіксованою відсотковою ставкою. Така норма є традиційною для ісламу, який заперечує можливість отримання прибутку з грошових позик за допомогою відсоткової ставки, адже згідно священних текстів прибуток можна отримати тільки з продуктивного доходу (коли безпосередньо застосовується певна фізична дія).

Власне, специфіка і вплив релігійні на правову традицію проявляються у сфері сімейного права. Знову ж таки, в цьому випадку доцільно говорити про окремі звичаєві норми, які знову ж таки ґрунтуються на релігійних засадах, однак, їх дотримання відбувається паралельно з офіційними нормами права.

Для прикладу християнство має великий вплив на регулювання сімейного права в романо-германській правовій сім'ї, особливо в країнах, де християнська традиція має історично значний вплив на правову систему. Складовою правової традиції є норма про традиційне розуміння шлюбу як союзу між чоловіком і жінкою, що відображає духовний і сакральний аспекти. Одночасно, впродовж останніх років можна спостерігати певний відхід від цієї аксіологічної норми, що назагал є винятком, як закономірністю. Власне полігамність окремих мусульманських країн визначається винятково релігійною традицією, що набула офіційного законодавчого закріплення.

Цінністю кожної релігії є захист та дбайливе ставлення до дітей як найбільш вразливих членів сім'ї. Одночасно, права і статус чоловіка і жінки, які також безпосередньо залежать від релігії, реалізуються в правових сім'ях по різному. Якщо для християнської правової традиції властива умовна рівність чоловіка та жінки, що отримало відображення у сучасних нормах права, то в мусульманському праві, статус жінки визначається винятково релігійними обмеженнями, які сприймаються як традиційно правові.

Релігійні цінності часто впливають на соціальну політику держави, а популярність релігії в суспільстві формують правову політику держави у сфері визначення ролі і статусу самої церкви. Не зважаючи на те, що для романо-германської правової сім'ї було властивим домінування

в певні правові періоди духовної влади над світською, ця практика не стала традиційною.

Як слушно зауважують українські дослідники, що релігійні норми були першими регуляторами суспільних відносин в момент їх формування [8, р. 228]. Назагал, прийнято виділяти шість груп національних правових сімей на які має вплив релігія, зокрема християнство. Так, українська дослідниця І. Міма вказує, що існують: правові системи в яких має місце чітке відокремлення релігії та церкви від держави (Португалія, Україна, Хорватія, Молдова, Словенія); правові системи де спостерігається тісний зв'язок церкви та релігії з державою, відбувається опосередкований вплив релігії на державотворення та правотворчість (Аргентина, Іспанія, Італія, Польща); для окремих правових систем властивий прямиий зв'язок релігії і церкви з державою, має місце офіційне визнання і закріплення статусу державної релігії (Греція, Велика Британія, Болгарія, Грузія); ще для інших правових систем правовий статус релігії, церкви, релігійних організацій, установ і громад не визначено (Угорщина); також в правових системах таких країн як Албанія чи Естонія має місце правова заборона на домінування будь-якої релігії в країні; окремо існують світські правові системи (Туреччина, Франція) [2, с. 231]. В останньому випадку, ми не погоджуємося з твердженням І. Міми, адже для світської в правовому плані Туреччини, вплив релігії на суспільстві відносини великий і визначає характер правової політики держави.

Підсумовуючи тезу про вплив релігійних цінностей на зміст правової традиції, варто погодитися зі словами М. Кельмана релігії здійснила інтегруючий вплив на право і суспільство та «цементувала» систему правових відносин, яка сформувалася історично [9, р. 78].

Висновки. Таким чином, релігія відіграла важливе значення у формуванні сучасних правових сімей та національних правових систем. Ключовою умовою впливу релігії на право є апелювання до системи цінностей, що визначають характер суспільних відносин. Подібний вплив відбувається насамперед через правову традицію, яка виступає елементом правового регулювання в межах окремої правової системи. Сучасна правова система попри свою статичність є досить динамічною, а умовою її розвитку є система традицій і цінностей, що сформувалися історично і адаптуються до сучасних вимог суспільства. Релігія через правову традицію здійснює інтегруючий вплив на суспільство, містить як елементи правового заохочення так і правових обмежень. Більше того, релігійні цінності формують унікальність окремих правових сімей, адже для прикладу в межах романо-германської правової сім'ї чи мусульманського права, по різному імплементуються релігійні категорії «любові і милосердя», «справедливості і праведності», «покори» і власне «моралі та етики».

ЛІТЕРАТУРА

1. Луцький І. М. Християнство як світоглядне джерело української держави і права : монографія. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. 468 с.
2. Міма І. В. Релігійні норми як соціальні та правотворчі фактори суспільства. Альманах права, 2012. Вип. 3. С. 230–233. URL: <http://dSPACE.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/63912/47-Mima.pdf?sequence=1>.
3. Оніщенко Н. М. Правова система: проблеми теорії: монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. 352 с. URL: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2018.2.8>.
4. Павлов С. С. Правові традиції України. Автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. Одеська національна юридична академія, Одеса, 2010. 17 с. URL: <https://dSPACE.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3d47dd39-a94d-48f3-98ac-320ca39c2735/content>.
5. Про аборти в Ісламі. URL: <https://islam.ua/uk/?view=article&id=1296:pro-aborti-v-islami&catid=11>.
6. Хаустова М. Г., Юхименко Д. С. Ісламська правова сім'я як одна з провідних правових сімей світу. Головні терміни мусульманського права – «шаріат» та «фікх». *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 1. URL: <https://dSPACE.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/35770>.
7. Хаустова, М. Г., Лагутина, К. О. Вплив релігійних традицій на систему права у країнах ісламського світу. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 1. URL: <https://dSPACE.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/35727>.
8. Gatseliuk V., Strelbitska L., Herasymchuk O., Pavlyshyn A., Khrystiuk V. The influence of religion on the norms of criminal law and process: an international-comparative study. *Amazonia Investiga*, 2021. Voll. 10(42). P. 226–235. URL: <https://doi.org/10.34069/AI/2021.42.06.21>.
9. Kelman M., Kelman R. Religion – a significant factor in law-making and law enforcement processes. *Social and Legal Studies*. 2022. Vol. 5, No. 2. P. 77–85. URL: <https://doi.org/10.32518/2617-4162-2022-5-2-77-85>.